

BACSÓ BÉLA

Az igaz beszédről mint a békesség megteremtéséről

Senki sem *pusztán* azért beszél, hogy a másik abban részesedjék, ami nem igaz, mivel a nem-igaz szó soha nem önmagára vonatkozik. A beszélő ember számtalan módon véti/vétheti el azt, ami igaz, még akkor is, amikor szándékában kiváltképpen az igaz követése és közvetítése állt. Mi biztosítja a beszéd igazságát, mikor mondhatjuk azt, hogy egy kijelentés a *tárgyat* igaz módon állítja elénk. Minden lelki és társadalmi béke alapja az, ha a másikhöz/másokhoz szólván az igazat igyekszünk közvetíteni. Ám mindenki tudja, hogy valamiről szólva milyen könnyen jutunk mégis abba a helyzetbe, hogy *tárgyunk* inkább torzult, mintsem igaz módon világossá vált. Az igaz követése már önmagában is olyan látszólag érthetetlen nyelvi fordulat, amelyben az ember szinte szó szerint valami *igaz* nyomában halad, mégis ez a nyomon követés mutatja meg, hogy a szó igazsága elválaszthatatlan attól, ahogy valaki az igaz nyomában haladva akként is cselekszik. Ekkor az igaz valami előrevetett, elővételezett, amely felé mozogva az ember szüntelenül azt méri fel, hogy közelebb vagy távolabb van attól, amit igazként „maga előtt lát”. Az igazat azonban, még ha az is, nem egyedül birtokoljuk.

Még azt sem tudjuk, sőt bizonytalanságát tapasztaljuk, hogy tenni és mondani az *igazat*, ami a békesség biztosítója lehet, vajon mi által lesz „valóságga”: a szellem, a szív vagy a nyelv teremti-e meg ennek lehetőségét. S még ekkor is messze vagyunk attól, hogy azt mondhassuk valamire: ez így igaz. Az igazság tanúsításáról leginkább azt gondoljuk, amit valaki igaznak állít és így is cselekszik, mégis sok esetben azt tapasztaljuk, hogy valaki akár szó nélkül igaz módon cselekszik. Tenni valamit, amit igaznak vélünk, sőt nem megtenni *azt, ami igaz, egyként a cselekvő ember*

felelősségének kérdése, vagyis a másokkal osztott élet-közösségének fenntartása vagy rombolása. Persze ha valaki megteszi, véghezviszi az igaz tettet, attól ez még mások számára nem szükségképpen igaz. Az emberek közti béke tehát a lehető legtöbb igazságot magában hordozó tett esetén sem nyer feltétlenül elfogadást. Nem mintha eleve arra gondolnánk, hogy az emberi magatartás perfid szószegő módon a számára mindig kedvezőbb felé hajlik, hanem alapvetően annak fel nem ismeréséből származik, hogy az, amit valaki tett, lehetne még igazabb módon véghezvihető. Az igaz tett igazsága azon mutatkozik meg, hogy a végbevitt tett boldogságot hozott-e azok számára, akik érintettek a tett által.

Talán sokkal nehezebb kérdés az, amit Augustinus a *De magistro* (13,41-43) záró részében emelt ki, amikor azt tárgyalta, hogy a hazug vagy akár csaló képes a másikat meggyőzni arról, hogy a tárgy így igaz, mivel a szavak képesek arra is, hogy a gondolatot elfedjék. Vagyis az a hitünk, hogy a szó mindig tisztán, sőt *egyértelműen* közvetíti az igaz gondolatot, merő képtelenség, mint ahogy ebből következően az is, hogy a hamis beszéd magát leplezi le. Sőt az önvizsgálatban odáig is elmegy, hogy kijelenti: sokszor magunkon is megfigyeljük, hogy a *szavak nem a helyesen elgondolt tárgyat bontják ki*. Tehát hangsúlyozzuk még egyszer: nem a szószegő hazug érdekel minket, aki idővel önön igazságának bizonyosságában meggyőződve ideig-óráig másokat félrevezet, hanem az a magunkon is megfigyelhető és az életgyakorlatból aligha kiiktatható elem, hogy a helyesen/jól és a lehető legigazabb módon elgondolt is eltér, sőt torzul akkor, amikor az igaz gondolat *nyelvileg* megfogalmazódik. Ne bízunk tehát a szavak magától értetődőnek tűnő igazságában; csak a tett igazolja az ember helyes döntését? Mégis, a szó lett legyen bármennyire is bizonytalan „szerszáma” az emberi együttélésnek, az egyetlen eszköz, ami békét teremthet. Augustinus itt két hibát eredményező példát/okot sorolt fel: vagy azt látjuk, hogy a nyelvi fordulat, ami valakinek az emlékezetében rögzült és mások számára is ismert, már nem azt a gondolatot takarja, ami újra kimondásra került, vagy pedig olyanak ad hangot, ami nem is állt szándékában, azaz hamis *ígéretet* tett, jöllehet ez szinte akaratlanul bukott ki a száján. Ilyen értelemben a hazug azt mondja, amiről tudja, hogy nem igaz, vagyis a kimondott és a gondolat itt nem ellentétes – ekképpen a másikat félrevezeti, hamis váradalmat kelt. Augustinus megvilágító módon fogalmazta meg az említett rész végén, hogy döntő különbség van a szóban forgó tárgy, illetve a szavak használata mentén elkövetett hibák és eltérések kezelésében – a vita a tárgyat illetően más, mint a tárgy megnevezése körüli vita és összeütközés („non de re, sed de verbo esse controversiam”).¹

1 Augustinus: *De magistro/Über den Lehrer*, ford. és kiadta B. Mojsisch Ph. Reclam jun, 1998, 115.

Egy másik helyen Augustinus (11,37–38) ennek a bizonytalan és a nyelv által sokszor még inkább megrendített egzisztenciális helyzetnek a feloldását abban látta, hogy ugyan a szavak képesek bennünk kiváltani az igaz keresésének igyekezetét, mégis a legdöntőbb, hogy képesek vagyunk-e vizsgálni azt, akik vagyunk és amivé lettünk. Az ő megfogalmazásában mindazt illetően, amit megismerni vágyunk, nem hagyatkozhatunk pusztán arra, aki beszél hozzánk, hanem az igazságra intő, az igazat fagató belső gondolat adhat alapot arra, hogy ismerjük magunkat és megismerjük valamit. Azaz előbb a bennünk felhangzó kérdés képes arra, hogy az igazat elménk által engedje érvényre jutni, és egyben a hamis beszédet – akár az önfélrevezetés ellenében is – képes a tárgyhoz visszavezetni.

Akkor most talán azt is kimondhatjuk, hogy az igazságot az képes maga és mások számára a szóban kinyilvánítani, az képes a kontroverziát kezelni, aki sem az ismert és jól ismert nyelvi fordulatot, az igazságát veszített beszédet nem ismételteti, sem elsietett ígéretet nem tesz – vagyis a szavak értelmes és vizsgálható használatával igazolja eljárásának becsületességét –, sem pedig önnön lelki nyugalma biztonságából nem tekint a dolgokra, amelyek változását éppen az önmaga elől való kitérés miatt nem képes olykor meglátni. Az igaz kimondásának legtöbbször magunk vagyunk a legfőbb akadálya, mivel magunk előnyére és mások félrevezetésére és hátrányára használjuk a szavakat, s eközben meggyőzzük magunkat arról, hogy az igazság egyedül a miénk.

Vladimir Jankélévitch² *A hazugságról* című művében idézte Pál Rómabéliekhez írott levelét: „mert nem azt cselekszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök” (7,15). Ezzel igazolódik az az állítás, hogy ugyan az ember számára a jó és igaz tett lehetősége fennáll, mégis számtalan módon tér el vagy tartja vissza magát attól, hogy végül megtegye, ami igaz és igazságot hozó lenne magának és másoknak. Az igazságot elvető és a tárgyat igaz módon közelítő szó játékterébe vonva *vagyunk*, s ennyiben hol közelebb, hol távolabb attól, ami *van*. Ebben a törvényszegésben, minthogy a *törvény lelki* (Róm 7, 14), az ember benső igazságában önmaga számára veszik el, s közvetve a mások számára is. A francia szerző úgy fogalmazott: „A szószegő/hamis ember szándékosan, kifejezetten a hamist részesíti előnyben, nem mintha nem ismerné azt, ami igaz, hanem éppen hogy ismeri azt...” Augustinus nyomán megkülönbözteti (*mentiens* kontra *mendax*) a hazugot, aki véghez viszi, kinyilvánítja azt, ami nem igaz, és azt, aki a hazugság állapotában van, s örömmel teszi mások és önmaga félrevezetése kedvéért („*habitat animo in delectatione mentiendi*”). Augustinus felveti a végső kérdést: ki az, aki inkább *hazug*, aki inkább békétlenségét hív életre? Az, aki

2 Jankélévitch, Vladimir: *Von der Lüge (Du Mensonge, 1940)*, in uó: *Das Verzeihen*, ford. C. Brede-Konersmann, Suhrkamp, Berlin, 2003, 73 skk.

nem mond igazat, mert illúziókeltő, éppen azért, mert valamit igaznak vél/tettet/láttat, ami azonban nem az; vagy pedig az, aki jóllehet az igaz birtokában lévőnek tudja magát, mégsem a tárgy igazsága szerint ítél, hanem éppen hogy elvétí azt. Mi biztosítja a logosz *higiéniáját* (Jankélévitch), mi módon kerülheti el az ember, hogy a tárgyat vétő, elhibázó igaztalan szónak higgyen, vagy arra hagyatkozzon, hogy valakit, aki hatalommal bír, pusztán ezért az igazság szószólójának tekintsen. A logosz bölcsessége, hogy amit kimond, azt *más viszonylatban* is képes kinyilvánítani. A logosz tehát annak kinyilvánítása, ami az elérhető legjobb és a leginkább igaz; ami boldogságot többnek és nem keveseknek teremt. Vagyis a logosz éppen annak kérdésségére világít rá, hogy az igazságnak senki sem lehet önmaga a birtokában. A logosz nem kizárólagos és nem kizáró.

Fent már utaltunk rá: a megértés elválaszthatatlan attól, hogy valaki valami kapcsán ígéretet tesz. Valaminek az ígérete *nyelvi* fordulat, ami természetesen magában hordozza, hogy a nyelvhasználó éppen így akar valakit/valakiket félrevezetni. Ám legyünk jóhiszeműek, és ne gondoljunk a tudatos szószegőkre, hanem arra, hogy valaki valamit ugyan ígér, ám nem képes *véghezvinni*, tartani a szavát, s talán nem is teljességgel másat tesz, hanem csak az ígérték teljességét nem képes végbevinni. Ilyen esetben – mivel egyetlen nyelvi ígéret sem foglalhatja magában a teljesültség maximumát – azt kell mondanunk, hogy minden tekintetben becsületesen járt el, csak éppen a körülmények vagy pillanatnyi akadályoztatás állta az útját annak, hogy az ígéretét betartsa. Az ígéret mint nyelvi aktus a társadalmi érintkezés és embertársi együttlét szövedékének meghatározó eleme. Ennyiben joggal várjuk el, hogy bárminemű akadály esetén az ígérettevő korrigálja önmagát, hiszen az ígértetevő társadalmi előnyt élvez éppen ennek kinyilvánításával, míg végbevitelének korlátozása a másikat egzisztenciájában érintheti. Itt a társadalmi szövedéknek olyan kezeléséről van szó, amit éppen a *mindenkit érintő törvény* szabályoz, hiszen a törvény, az ígéret kölcsönös betartásának és betartatásának követelménye sérül, ha az ígéret be nem teljesíthetőségének *beismerése marad el*. Kant pontos mondata mutatja meg, hogy ahol sértik a morális békét, ott a hatalom békéje bizonytalan: „Az erkölcs határnok-istene nem hátrál meg Jupiter (a hatalom határnok-istene) előtt; mert emez a sors kezében van még, vagyis az ész nem elég felvilágosult ahhoz, hogy áttekinthetné a meghatározó okok sorát, melyek a természet mechanizmusa alapján előre bizonyossággal kinyilvánítani engednék az emberi cselekedetek és mulasztások sikerét vagy balsikerét (bár kedvünk szerint hagynak a sikerben reménykedni minket).”³ Kant nem pusztán azt mondja ki: a hatalom határolta igazság esetén – minthogy a sors kezében van – nincs vég-

3 Kant, Immanuel: Az örök békéről. I. Függelék, in uő: *Történefilozófiai írások*, ford. Mesterházi M., Ictus, Budapest, 1995–1997, 289–290.

ső biztosíték annak örök fenntartására, hogy minden örökre így marad, sőt azt is mondhatjuk, hogy az erkölcs az embert kötelezi. Éppen ez jelenti az ember felelősségvállalását *mások iránt*, hogy amint az erkölcs ütközik a hatalom behatárolta világgal, ott a *remény* nevében áthágja ezeket a határokat. Kant persze nem naiv, s meg is fogalmazza, hogy az, aki cselekszik és hatalommal behatárol, illetve kizár, az éppen abban bíz, hogy túl a morális diszpozíción, az emberek *természetüknél* fogva úgysem azt akarják, ami elvezethet a békéhez. Van-e valószerűtlenebb mondat annál, hogy a társas érintkezés béketeremtő alapja az, hogy „mind együtt kívánják ezt az állapotot”. Ennek ígérete talán reményként sem maradt fenn, mégis Kantnak ennek ellenére igaza van, hiszen ha megvan annak a reménye, hogy az, amit mond és tesz valaki, másokat nem foszthat meg attól, hogy morálisan szabad legyen, akkor minden szó, ami az igazságot célozza, a békét teremti meg. Ez lehet ugyanis egyedüli ellenszere annak az erkölcstelen fortélyosságnak – Kantnál *Klugheitslehre* –, amivel önmagukat mások elé helyezik, és ezzel a közös felelősség törvényi világát romba döntik.

Ha tehát az adott szó, az ígéret annak biztosítéka, hogy valaki úgy tesz, ahogy mondja – ennyiben a *logosz* nem pusztá szóbeszéd, hanem annak kinyilvánítása, hogy ekként kívánok cselekedni –, akkor egyben a társadalmi együttélés és nyelvi közvetítés alapját adja annak felülvizsgálati lehetősége, hogy mennyiben és milyen módon tért el attól, amit egykor valaki ígért. Ahogy Hans Lipps az ígéret nyelvi alakzatát elemző írásában fogalmazta: *az adott szó által valami történik, tisztázottá válik a helyzet*. A *logosz higiéniája* éppen abból fakad, hogy nincs, ami viszonylagossá tehetné ekkor a jelentését („Das Wort bekommt hier eine »unverhältnismäßige« Bedeutung”).⁴ S ez éppen a *logosz*, az adott szó/tett lényege, hogy tudniillik a tett ahhoz áll legközelebb, amit nyelvi úton is kinyilvánít. A *logosz higiéniája*, hogy minden olyan elemet, legyen az nyelvi vagy éppen a tettet félrevívó, a legtisztább és a lehető *legegységelműbb* viszonylatban nyilvánít ki. A szavak nem arra szolgálnak, hogy valakiben bizalmat keltsünk önmagunk iránt, hanem arra, hogy a tárgyat igazabb módon állítsák ki az emberek közé. Éppen ez képezi a nyelvi felelősséget azokkal szemben, akik hajlamosak a tárgyat aszerint vizsgálni, hogy ki mondja, s nem pedig aszerint, hogy mit is mond.

Ahogy Lipps fogalmazta: *szavamot adni* azt jelenti, hogy tartom magam ahhoz, amit mondtam, tehát ekként is cselekszem, ezért nevezi *eredendő morális lépésnek*, hiszen az adott szó képes önmagát megalapozni: ezzel veszi valami a *kezdetét*, valami, ami eddig nem volt, vagy nem így volt. Ennyiben a szavak ereje nem a hatalomgyakorlás fortélyában áll, hanem abban, hogy megte-

4 Lipps, Hans: Bemerkungen über das Versprechen, in uő: *Die Verbindlichkeit der Sprache*, kiad. E. von Busse, Klostermann, 1977. 99.

remti azt a társadalmi békét, ami éppen az *adott szóból következik*. A szóban rejlő kötelezettségvállalás teremti meg a béke és az egyetértés társadalmi terét azzal, hogy aki valamit mond azt (be) tartja. Természetesen nem elképzelhető olyan társadalmi együttélés, ahol minden kimondott szó/tett vizsgálatát képesek lennének mindennaposan és minden pillanatban véghezvinni, ám a kontroverziát, a vitát éppen az oldja fel, ha békét teremtek az emberek között azzal, hogy az adott szó és a tett között nincs végletes különbség. Ez a különbség éppen a szószegők szégyene, aminek láthatóvá válása miatt mind több hazugsággal élnek. A szavak erodálódása vagy egy vélt új nyelv üressége felszínre hozza azt, hogy a szavak mögött nincs *már* morális kezdet. Nem a nyelv hibája, ha nem mond semmit, hanem azé, aki ekként használja azt.

John L. Austin nyelvfilozófiai művének intése éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyelvre hagyatkozva éppen azt felejtjük el, mi az, ami benne így kinyilvánított. Vagyis értenünk kell, hogy valamit ekként vagy másként kíván-e a beszélő megtenni: „Szembeállíthatjuk a tettek emberét a szavak emberével, mondhatjuk azt, hogy nem *tett* semmit, csak beszélt és ezt-azt *mondott*; ugyanakkor azt, hogy valamire *csak* gondolt, szembeállíthatjuk azzal is, hogy *tényleg* kimondta (hangosan), s ebben az összefüggésben a kimondás *annyi, mint* valaminek a megtétele.”⁵ Anélkül, hogy most részletekbe menően témánk szempontjából külön elemeznénk Austin nyelvelméletét, éppen erre az *annyi, mintre* helyezzük a hangsúlyt. Érteni a nyelvi jelentést, és ezzel az értelmesség közös világát létrehozni, azt jelenti, hogy valaki valamit úgy mond ki, hogy ebből valaminek a majdnem bizonyos megtétele következik. Am tudjuk, hogy a nyelv nem végső instancia az igazság birtoklásához, hanem előfeltétele az igazságban-lét lehetőségének. Ebben a látszólag oly csekély *annyi, mint*ben éppen annak tudomásulvétele zajlik, hogy milyen módon fogadom el a kinyilvánított igazságot, sőt igaznak veszem-e az állítást. Ahogy Wellmer fogalmazta: „egy nyelvaktus megértése annyit tesz, mi az, ami benne akceptálható”.⁶ Elfogadom és értem a nyelvi megnyilatkozás igazság-célzó módját. Ha például valamit kérdésesnek tartok, akkor közvetve azt állítom, hogy ez nem alkalmas arra, hogy igazságnak tekintsem, akár csak egy adott szempontból is. A logosz nem a végső viszonylat kiépítése, hanem a lehető legigazabb viszonylat kinyilvánítása. Wittgenstein *A filozófiai vizsgálódások* 132. §-ában éppen a reformálhatatlan nyelvre utalt, vagyis arra, hogy a nyelvhasználat, a szokásos nyelvi formák kijelölnek egy bizonyos használatot, aminek bizonytalanságát állandóan korrigálni tudjuk, de nem teremthetünk végső *rendet* a nyelvben. Amennyiben a nyelv *semmit mondó, vagy inkább üresjáb-*

5 Austin, John, L.: *Tetten ért szavak*, ford. Pléh Csaba, Akadémiai, Budapest, 1990, 100.

6 Vö. Wellmer, Albrecht: Was ist eine pragmatische Bedeutungstheorie?, in uő: *Wie Worte Sinn machen*, Suhrkamp, Berlin, 2007, 37.

ratot eredményez, az idéz elő zavart, nem pedig az állandó-szűntelen nyelvi munkálkodás.

Vajon, ha és amennyiben *egyét-értünk*, azzal már azt is ki mondhatjuk, hogy egyként és éppúgy igaznak tartjuk a szóban forgó tárgyat? Nyilvánvalóan azt kell mondjuk: a tárgy igazságába vetett hit újra és újra arra indít, hogy ugyanazt másként is megfogalmazzuk. Vagyis a nyelvi közvetítés békéje az ember társas életében csak időleges, mivel semmi sem marad ugyanaz; a szóban forgó tárgy igazsága mindig csak *időleges* lehet. Gadamer⁷ joggal hangsúlyozta, hogy *a sikeres dialógus még semmiféle biztosítékot nem foglal magába azt illetően, hogy ne állhatna elő a disszenzus, ám csak az, ami közös, ami közösséget teremt, ami többé nem az egyik vagy másik ember pusztá vélekedése* (meinen!), hanem a világ közös értelmezettsége, az teszi lehetővé először az erkölcsi és szociális szolidaritást. A mindeneket uraló igaz-világ merő illúzió, ám annak lehetősége, hogy valaki az igazságban éljen magával és másokkal, döntés kérdése, ami nem halogatható. Nincs olyan igazság, ami kizárólagosan egy emberé; a másokkal osztott közös világ hívja életre azt, hogy elfogadjuk *egy másik ember igazságát mint sajátunkat*. Aki tehát szóban vagy tettben vét az igazság ellen, békétlenséget szít embertársai között, ezzel felszakítja azt a társadalmi szövetet, amelynek sok szempontból éppen a nyelv a hordozója. Békét az teremt, ha az igazság ellen vétkező el- és beismeri vagy szegyenében szembesül azzal, hogy szakadék tátong a szavai és tettei között.

Hannah Arendt gondolatával élve: „senki sem bocsáthat meg önmagának, ahogy senki sem érezheti megkötve magát akkor, ha csak magának tett ígéretet”,⁸ ám megbocsáthatunk, ha valaki kinyilvánítja, azaz nyilvánosságra hozza azt, amivel vétett az igazság ellen, amivel sértette mások érdekeit és életlehetőségét. Kant joggal mondta ki a közjog transzcendentális formuláját, amely látszólag egyszerű, de teljességgel meghatározó a szavak és tettek igazság és béketeremtő használatakor: „Jogtalan a mások jogait érintő minden cselekedet, ha maximája nem tűri a nyilvánosságot.”⁹

7 Vö. Gadamer, Hans-Georg: Sprache und Verstehen, in uó: *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) G. W. Bd. 2., 1986, 188.

8 Arendt, Hannah: *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1958, 237.

9 Kant, i. m. 304.